

Олег Комар

кандидат філологічних наук

Уманський державний педагогічний університет

РЕАЛЬНИЙ СВІТ ТА ЕТНІЧНА СВІДОМІСТЬ ЯК ЧИННИКИ ТВОРЕННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Методологічною основою етнолінгвістичних досліджень є теза про антропоцентричне розуміння мовних явищ, тому проблема концептуально-мовної картини світу з погляду етнолінгвістики також розглядається під кутом антропоцентризму, і етноцентризму зокрема. Світ відбивається у свідомості індивіда таким, яким він його бачить та сприймає. Механізми відображення світу базуються на сукупності індивідуальних пізнавальних здібностей особистості, а також на особливостях спілкування з іншими індивідами, що є своєрідною перевіркою та об'єктивізацією індивідуального досвіду, знань та відчуттів.

Проблема теоретичного обґрунтування категорій *«концептуальна картина світу»* та *«мовна картина світу»* була предметом дослідження низки вчених (Л. Вайсгербер, М. Гайдеггер, В. фон Гумбольдт, В. Звеґінцев, В. Іванов, О. Потебня, В. Топоров, А. Уфімцева, Т. Цив'ян, Г. Шпет та ін). Так, В. фон Гумбольдт зазначає, що слово не є еквівалентом сприйнятого органами відчуття предмета реального світу, а відображенням

способу осмислення такого предмета засобами мови [3, с. 103]. Мову він вважає своєрідним дзеркалом світогляду як індивіда, так і цілого народу.

М. Гайдеггер бачить таке співвідношення індивіда та картини світу:

- людина усвідомлює світ як картину;
- людина змальовує світ як картину;
- світ перетворюється на картину;
- людина підкоряє світ як картину.

Тим самим, М. Гайдеггер підкреслює, що людина стає повноцінним суб'єктом пізнання та перетворення світу в результаті усвідомлення та осмислення його моделі. Проблему формування картини світу він тісно пов'язує зі світоглядом, оскільки, якщо світ стає картиною, то позиція людини постає як світосприйняття [1, с. 127-128].

І. Кант зазначає, що світогляд містить усе те, що формує світ у якому живе людина і який можна назвати людським універсумом [5]. Механізми вироблення світогляду реалізуються у пізнавальній діяльності індивіда, тим самим світогляд постає формою загального людського самовизначення, сукупністю узагальнених уявлень людини про себе, світ, свої взаємини зі світом, про своє місце в світі та своє життєве призначення.

Світогляд у цілому постає загальнолюдським явищем, тобто він є притаманним кожній людині як живій мислячій істоті. Але саме загальнолюдський характер світогляду зумовлює і його надзвичайно велику різноманітність, адже різні люди, а тим паче етноси, по-різному

уявляють собі як світ, так і себе самих у ньому. При цьому важливу світоглядну роль у розумінні й сприйнятті явищ навколишнього середовища відіграє мова людини, оскільки саме через мову та за її допомогою мовець усвідомлює образи того, що його оточує.

Протягом останнього десятиліття в українській лінгвістиці також відбувається активне дослідження лінгвофілософської категорії «*мовна картина світу*». Зокрема, В. Жайворонек вбачає у картині світу «все те, що йде передусім від людини або етносу, результат людського сприйняття, фантазій, мисленневих процесів і перетворювальної діяльності» [4, с. 9]. Він зазначає, що всесвіт постає для індивіда предметом пізнання, тому, осмислюючи його, людина пізнає і саму себе, оскільки її внутрішній, суб'єктивний світ є відображенням світу зовнішнього, об'єктивного. Важливим елементом процесу пізнання виступає мова, тому феномен пізнаного світу постає для людини образами її мови [4, с. 10].

I. Голубовська визначає мовну картину світу як «виражене засобами даної мови світовідчуття та світорозуміння етносу, вербалізовану інтерпретацію мовним соціумом навколишнього світу і себе в цьому світі» [2, с. 6]. Вона проводить межу між концептуальною та мовною картинами світу, вказуючи на те, що останній характерне повсякденне, наївне відображення реальності на противагу науковості та загальнолюдському характеру концептуальної картини світу [2, с. 38].

Для В. Манакіна мовна картина світу є «відображений засобами мови образ свідомості-реальності, модель інтегрального знання про концептуальну систему уявлень, що репрезентуються у мові» [8, с. 44]. Він зазначає, що мовну картину світу варто відокремлювати від концептуальної моделі, яка є основою мовного втілення, словесної концептуалізації сукупності знань людини про світ.

Вивченням проблеми картини світу та її відображення у мові займалися й інші українські мовознавці, зокрема Т. Лукінова, О. Селіванова, Ж. Соколовська, Н. Сукаленко, О. Тищенко, О. Федик та ін.

Етномовна картина світу є результатом відображення у колективній свідомості етносу реального світу засобами пізнавальної діяльності. Тим самим *реальний світ* та *свідомість* – це найважливіші чинники, що формують модель світу будь-якої мови. Важливим фактором творення картини світу є «малий» світ, який оточує мовця/етнос. Картина світу етносу є, у першу чергу, відображенням природньо-кліматичних умов ареалу його проживання. У процесі етногенезу народу його мова відбиває певну частину універсуму, з якою найтісніше було пов'язане життя етносу. З цієї причини мовна картина світу мешканців гір відрізняється від моделі світу мешканців пустелі, відповідно мешканців півдня – від мешканців півночі тощо. Навіть у межах мови одного етносу можна помітити розбіжності, викликані ландшафтно-кліматичними умовами проживання. Скажімо, в пісенній творчості гуцулів провідне місце посідають лексеми-

образи *високий, глибокий, гора, ліс, отара, смерека*, а в мешканців степу – відповідно *широкий, безмежний, неосяжний, тополя, кінь* тощо.

О. Корнілов пропонує диференціацію поняття *реальний світ*, який відображається у етномовній картині світу. Він виділяє три його складові:

- природньо-кліматичне середовище;
- матеріальна культура етносу;
- об'єктивні зв'язки між предметами та явищами матеріального світу.

Кожна з цих складових, на думку дослідника, проходячи через свідомість етносу, отримує своє вербальне втілення, унікальне для тієї чи тієї мови [6, с. 146-147].

Свідомість також має значний вплив на формування етномовної картини світу й національно-маркованих мовних одиниць як важливих її елементів. Національна специфіка лексики будь-якої мови зумовлена не лише характером природно-кліматичного середовища, у якому проживає етнос, але й особливостями колективної свідомості етносу взагалі, та індивідуальної свідомості кожного його представника зокрема. Це виражається у варіативності сприйняття реалій довкілля, розмаїтті механізмів логіко-поняттєвого, емоційно-оцінного та інших компонентів свідомості.

Загалом, особливості вербального відображення реального світу визначаються як властивостями індивідуальної та колективної свідомості,

так і взаємозв'язком між природними умовами проживання етносу та його матеріальною культурою. Б. Рассел визначав такі особливості, як *сенсibiliї*, якими підсвідомо, але повною мірою володіє будь-який представник етносу [9]. Національно-специфічні ж *сенсibiliї* породжують національно-специфічні концепти, які утворюють у лексичній системі мови шари етноспецифічної лексики.

Свідомість людини містить різноманітні знання та уявлення про реальний світ у всьому багатоманітті його проявів та про об'єкти світу у їх взаємозв'язку та обрамленні мовними образами. В. Красних зазначає, що такі знання та уявлення мають індивідуальний характер та можуть значно різнитися між собою, хоча їх основа завжди є надіндивідуальною, а радше національною (етнічною) [7, с. 43]. Таким чином, діяльність мовної свідомості етносу та підпорядкованої їй індивідуальної свідомості мовця окреслюють здатність різних мов по-різному здійснювати концептуалізацію універсуму, що якраз і визначається одним із положень гіпотези Сепіра-Уорфа.

Отже, людина сприймає та осмислює реальний світ крізь призму мови, яка є результатом як індивідуальної, так і колективної мислительної діяльності, відображенням універсуму в ірреальному, внутрішньому світі індивіда. Тим самим, відбувається концептуалізація довкілля у свідомості мовця, а, оскільки будь-яка мова проектується на концептуальну картину світу, то індивід регулює власну мовну та мислительну діяльність з огляду

на неї, що, у свою чергу, відображається в особливих варіантах світосприйняття, зафіксованих, зокрема, у вигляді тих чи тих етноспецифічних мовних одиниць.

1. *Гайдеггер М.* Дорогою до мови / М. Гайдеггер ; [переклав з нім. В. Кам'янець]. – Львів : Літопис, 2007. – 232 с.
2. *Голубовская И.А.* Этнические особенности языковых картин мира / И.А. Голубовская. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2002. – 293 с.
3. *Гумбольдт В. фон.* Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 396 с.
4. *Жайворонок В.В.* Українська етнолінгвістика: Нариси : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл] / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
5. *Кант И.* Сочинения [на немецком и русском языках] : в 4-х т. / И. Кант. – М. : Издательская фирма АО «Ками», 1993. – Т. 1 – 586 с.
6. *Корнилов О.А.* Языковые картины мира как производные национальных менталитетов / О.А. Корнилов. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : ЧеРо, 2003. – 349 с.
7. *Красных В.* Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология : курс лекций / В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.
8. *Манакин В.Н.* Сопоставительная лексикология : [монография] / В.Н. Манакин. – К. : Знання, 2004. – 326 с.
9. *Рассел Б.* Исследования значения и истины / Б. Рассел. – М. : Идея-Пресс, Дом интеллектуальной книги, 1999. – 400 с.